

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 10

Sayı 1

Ocak-Haziran 2010

Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine

-Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-

Yrd. Doç. Dr. Bekir TATLI*

Atıf / ©- Tatlı, B. (2010). Modern Hadis Tenkit Üslûbu Üzerine-Cibril Hadisi ile İlgili Temelsiz Bir Eleştirinin Eleştirisi-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1), 67-85.

Özet- *Vahiy meleği Cebrail'in Hz. Muhammed'e (s.a.) gelerek İslâm, iman, ihsân ve kıyametin zamanı gibi sorular sorması olayından bahseden ve "Cibril hadisi" adıyla meşhur olmuş rivayet, hadis kaynaklarında oldukça yaygın bir şekilde yer almıştır. Bu meşhur hadis geçmişten günümüze çeşitli araştırmalara konu edilmiş ve onun değerine sürekli olarak vurgu yapılmıştır. Hatta Cibril hadisi sadece hadis ilminin konusu olmakla kalmamış, aynı zamanda kültür tarihimizi de etkilemiş ve kelam-akâid, tasavvuf gibi ekolleri de ihtiva ettiği konularla bir bakıma yönlendirmiştir. İşte bu yazımız, Türkiye'de bir gazetede köşe yazıları yazan bir yazarın, bir okurunun sorusundan hareketle Cibril hadisinin uydurma olduğu konusunda bazı ifadeleri içeren iddialarına bir cevap olarak kaleme alınmış; söz konusu yazarın iddiaları, onun kendi cümleleri arasında yer alan tutarsızlıklar maddeler halinde ele alınarak tek tek yanıtlanılmaya çalışılmıştır.*

Anahtar sözcükler- Cibril hadisi, iman, İslâm, ihsân, kıyametin zamanı, kıyametin alâmetleri, Süleyman Ateş.

§§§

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı. e-posta: btatli@cu.edu.tr

Giriş

Hadis literatürünün ortaya çıkmaya başladığı erken dönemlerden itibaren şöhretin zirvesine ulaşmış, kaynaklarda oldukça fazla yer bulmuş ve kendisiyle sürekli istidlâl edilmiş rivayetlerden biri de Cibril hadisidir. Pek az hadisin mazhar olabildiği bu haklı şöhret onu ulema nazarında çok itibar edilen bir seviyeye çıkarmıştır. Öyle ki, son dönemlere kadar bu hadisin sıhhati konusunda kayda değer bir tartışma yapıldığını dahi bilmiyoruz. Ne var ki özellikle son asrın ikinci yarısında Cibril hadisinin sıhhati üzerine bugüne kadar bilinenlerin aksi istikametinde bazı tereddütlü yorumlara da rastlamak mümkün hale gelmiştir. Bunun son örneğini Prof. Dr. Süleyman Ateş'in bir gazetede yazmış olduğu iki köşe yazısında görmek mümkündür.¹

Süleyman Ateş **ilk yazısında**, kendisine Hollanda'dan yazan bir okurunun sorusundan hareketle Cibril hadisi diye bilinen meşhur hadisin kendi tabiriyle: **"uydurmanın ince ayarlısı"** olduğunu ifade etmiş ve gerekçe olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

"Kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak Peygamber döneminin konuları değildir. Kur'ân'da **inanç esaslarını belirten ayette** kader konusu yoktur."

Yazar, "inanç esaslarını belirttiğini" düşündüğü ayet olarak da Bakara suresi 285. ve Nisa suresi 136. ayetlerini zikretmiştir.

Daha sonra da: **"Gerçi Kur'ân'da Allah'ın, olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler vardır ama bu husus, iman esasları arasında sayılmamıştır."** diyerek "Allah-

¹ Süleyman Ateş, 01 Kasım 2010 ve 02 Kasım 2010 tarihlerinde Vatan gazetesinde yayımlanan iki köşe yazısında Cibril hadisiyle ilgili şüphelerini dile getirmiştir. İşbu makale, Ateş tarafından ortaya atılan bazı iddialara cevap olarak yazılmıştır. Bu yazının yazılmasına karar verilmeden bir süre önce, yeterli bilgiye sahip olmayan bazı okuyucuların yanlış anlamalarına yol açabilecek iddialarıyla ilgili olarak söz konusu köşe yazarına bir ay içerisinde yaklaşık dokuz sayfadan müteşekkil iki değerlendirme yazısı e-posta yoluyla gönderildiği halde hiçbir şekilde yanıt alınmamıştır. Gönderdiğimiz cevabî nitelikli bu iki yazının dikkate alınmaması ve okuyucularla yine aynı köşeden paylaşılmaması durumunda, ilmî platformlarda cevap verileceği tarafımızdan kendisine bildirildiği için bu yazının yazılmasına karar verilmiştir. Aşağıda yazarın ifadelerini kaydederken metin üzerinde koyu puntolarla dikkat çekilen vurgular bize aittir ve eleştirilerimiz özellikle bu vurgulu kısımlar üzerinden olacaktır.

'in olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler" bulunmasına rağmen bunların **"iman esasları arasında sayılmadığını"** ifade etmiştir.

Hemen peşinden de, Kur'ân, kıyametin ne zaman kopacağını kimsenin bilmeyeceğini vurgularken, bu hadiste **kıyamete bazı alâmetler belirlendiğini** dile getirmiştir.

Ateş, **ikinci yazısında** ise öncelikle kelâm profesörü Ömer Aydın'ın, bir araştırma yazısında kadere iman meselesinin, sonradan Cibril hadisine monte edilmiş olduğunu kanıtlarıyla ortaya koyduğunu söyleyerek, Hollanda'da yaşayan ve "Dediğiniz doğruymuş hocam. Bu hadisin bazı rivayetlerinde kadere inanmak kaydı bulunmuyor. **Bunun bir ilave olduğu anlaşılıyor**" diyen ve hadis ilmi konusunda değerlendirme yapma yetkisi olup olmadığını bilemediğimiz okurunu, Ömer Aydın beyin ortaya koyduğu araştırma sonuçlarının **tasdikleyici bir şahidi olarak** sunmuştur.

Son olarak da yazar, "ilave edilen unsurun **orijinalde olmadığını**" söylemiştir.

Ortaya Atılan İddiaların Değerlendirilmesi

Sayın Ateş'in Cibril hadisiyle ilgili olarak köşesinde paylaştığı bu iddiaları sırayla değerlendirmek istiyoruz.

Her şeyden önce kanaatimizce herhangi bir hadis hakkında yorum yapabilmek için, o hadisle ilgili bütün varyantların dikkatli bir şekilde incelenmesi ve bunların Kur'ân-Sünnet perspektifinde değerlendirilmesi zaruridir. Bu yapılmadığı takdirde objektiflikten uzak eksik veya hatalı sonuçlara ulaşılması her zaman ihtimal dâhilindedir. Cibril hadisi üzerine biri tarafımızdan yapılan **doktora tezi** olmak üzere pek çok akademik çalışma mevcuttur; ayrıca çeşitli bilimsel çalışmalarda da bu hadisten istidlâl edilmiştir.² Kabul edilsin veya edilmesin bu

² Bu hadisle ilgili kaynaklar ve çalışmalar için az aşağıda değineceğimiz doktora tezimize ve Habil Nazlıgöl'ün çalışmasına bakılması faydalı olacaktır. Burada örnek olarak birkaç çalışmaya dikkat çekebiliriz. Mesela bkz. Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Doktora Tezi), Dnş. Doç. Dr. Bünyamin Erul, Ankara Üni. SBE., Ankara 2005; a.mlf. *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Adana 2009; Nazlıgöl, Habil, *Hadiste Metin İnşası ve Metin İnşası Açısından Cibril Hadisi Rivayetleri*, Laçin Yayınları, Kayseri 2005. Ayrıca bkz. Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza*, s. 63, Beyan Yayınları, İstanbul 1997; Kahraman, Hüseyin, "İtikâdî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 2, ss. 133-163, s. 143, 146-152, Bursa 2005.

çalışmaların tümünde ulaşılan ilmî sonuçlara saygı göstermek, her şeyden önce emeğe saygının bir ifadesi sayılmalıdır. Sayın Ömer Aydın'ın ulaştığı sonuçları mutlak ve tek hakikatmiş gibi sunmak ve bu konuyla ilgili başka hiçbir çalışma ve araştırma yapılmamış gibi konuyu ele almak, olayı tek taraflı ve yanlı olarak aktarmak anlamına gelecektir. Her ne kadar sonuçlarına katılmama özgürlüğü olsa da, objektif bir bilim adamından beklenen, varsa her iki yöndeki araştırma neticelerini nesnel olarak paylaşmak ve okurlarını her iki araştırma-yı da tarafsız olarak okuma ve incelemeye davet ve teşvik etmektir.

Yazarın iddialarıyla ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

1. Yazar Cibril hadisi hakkında "**uydurmanın ince ayarlısı**" şeklinde, ilmî değerlendirme ölçülerine sığmayan bir yakıştırmayı uygun görmektedir. Hadis başta olmak üzere Tefsir, Akâid-Kelâm, Tasavvuf vs. gibi ilim dallarını ve İslâm kültür ve medeniyetini erken dönemlerden itibaren derinden etkilemiş bir hadis hakkında uydurma hükmünü verebilmek için gerek sened gerekse metin tenkidi açısından kayda değer bir çaba göstermek ve hadisin bütün tarihlerini inceleyerek bir sonuca ulaşmak gerekir diye düşünüyoruz. Yoksa Cibril hadisinde sırf kader mevzuu ele alındığı için ve hadisin bütün varyantlarını dahi inceleme gereği duymadan uydurma hatta hakaretamiz bir ifadeyle "uydurmanın ince ayarlısı" demek, bilimsel kriterlerde karşılığı bulunmayan ve insaf ölçülerine sığmayan indî bir yorumdur.

Uydurma yakıştırmasında bulunan köşe yazarının dikkatlerine sunmak isteriz ki, Cibril hadisi kaynaklarımızda fevkalâde yoğun bir şekilde yer almakta ve 10 civarında sahâbî tarafından rivayet edilmektedir.³ Bunlar arasında en fazla ön plâna çıkan sahâbîler **Hz. Ömer, İbn Ömer ve Ebû Hureyre** olup, onların yanı sıra **Ebû Zer, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Âmir, Cerîr b. Abdillâh, Umeyr b. Katâde** de bu hadisi nakleden sahâbedendir. Hatta **Hz. Ali'nin** de bu hadisi nakledenlerden biri olduğu yönünde iddialar vardır. Bu rivayetlerin hepsinin aynı derecede sahih olduklarını söylememiz zor ise de, geneli itibarıyla sahihtir dememiz mümkündür; bir kısmı da ancak önceki üç sahâbînin rivâyetlerini desteklemek amacıyla kullanılabilir. Hz. Ali'ye isnâd edilen rivayetin ise gerçekte onunla bir

³ Bundan sonra aktaracağımız teknik bilgileri adı geçen doktora tezimizden özetleyerek aktarıyoruz. Daha fazla bilgiye ve kaynaklara ulaşmak isteyen okuyucular, ilgili teze ve Hâbil Nazlıgül'ün *Hadiste Metin İnşası ve Metin İnşası Açısından Cibril Hadisi Rivâyetleri* adlı eserine bakmalıdır.

ilgisi olmadığına kâniyiz. Çünkü sadece Şia kaynakları tarafından ona nisbet edilen bu rivayetle ilgili kaynaklarımızda herhangi bir bilginin mevcut olmayışı bizi böyle düşünmeye sevk etmektedir. Şayet Hz. Ali'den gelen bir rivayet olmuş olsaydı, şârihler veya diğer ilim adamları tarafından buna bir şekilde değinilmiş olması gerekirdi.⁴

Cibril hadisi en yaygın olarak İslâm'ın ikinci halifesi **Hz. Ömer b. el-Hattâb** (v. 23) ve onun oğlu **Abdullah b. Ömer**'e (v. 74) isnâd edilmektedir. Bu rivayetlerde yer alan ifade tarzı İbn Ömer'in olayı babasından naklettiğini göstermektedir. Hz. Ömer ve İbn Ömer'den birlikte gelen takriben 32 ayrı tarik bulunmaktadır. Bazı rivayetler ise İbn Ömer'in arada babasını zikretmeden doğrudan nakletmesi suretiyle kaydedilir. Bu rivayetlerdeki anlatım şekli ise, olaya şâhit olan kişinin İbn Ömer olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar yaş itibarıyla İbn Ömer'in Cibril'in gelişini anlatan bu olaya şâhit olması mümkün ise de, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (v. 294) de işaret ettiği üzere, gerçekte râviler İbn Ömer ile Rasûlullah arasında bulunan Hz. Ömer'in ismini düşürmüş olmalıdırlar.⁵ Nitekim sadece İbn Ömer'den gelen tariklerin, İbn Ömer-Ömer isnâdıyla gelen tariklere göre daha kusurlu, birlikte gelenlerin ise daha sahih olması da bu yöndeki kanaatimizi güçlendirmektedir.⁶

Gerek Hz. Ömer ve İbn Ömer'den birlikte ve gerekse sadece İbn Ömer'den nakledilen rivayetlerde ön plâna çıkan isim, Kur'ân-ı Kerim'i ilk defa noktlayan kişi olarak şöhret bulmuş **Yahyâ b. Ya'mer**'dir (Basralı, v. 90 civarı). Yahyâ'nın bu iki sahâbîden birlikte gelen rivayetlerin **medâru'l-isnâdi** (isnâdın ortak râvisi/bileşke râvisi) olduğunu söylememiz mümkündür. (Sadece İbn Ömer'den gelenlerde ise Yahyâ'dan başka isimler de vardır.) Her ne kadar bazı rivayetlerde Yahyâ ile birlikte **Humeyd b. Abdîrrahman**'ın (Basralı, v. 80'den sonra) da İbn Ömer'in yanında bulunduğu kaydedilse de, bu şekilde gelen rivayetlerde bile ön plânda olan ve İbn Ömer'e konuyla alakalı sorular soran, bazı şikâyetlerde bulunan ve etkin konumdaki kişi Humeyd değil yine Yahyâ'dır. Bir de bu ikisi dışında **Veber b. Abdîrrahman**'ın (Kûfeli, v. 116) İbn Ömer'den bu hadisi naklettiğine dair bir bilgi mevcuttur. Fakat bu tarihin kaynaklarda neredeyse hiç zikrinin geçmemiş olması ve sadece Taberânî'nin (v. 360) kitabında bulunması, Veber rivayetinin yaygın olmadığını göstermektedir. Bu ne-

⁴ Tatlı, *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, s. 295.

⁵ Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, I, 376 vd.

⁶ Tatlı, *age.*, s. 295-296.

denle Humeyd ve Veber'e'den ziyade Yahyâ b. Ya'mer'in bu rivayetlerin asıl râvisi (medârî) durumunda olduğunu söylememiz gerekir. Yahyâ b. Ya'mer cerh ve ta'dil açısından değerlendirildiğinde sika ve güvenilir bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla İbn Ömer-Ömer rivayetlerinin ortak râvisinin cerh-ta'dil durumunda olumsuz bir taraf söz konusu değildir.⁷

Yahyâ b. Ya'mer'den *Cibril Hadisi*'ni rivayet edenler arasında en fazla yoğunluk **Abdullah b. Büreyde**'de (Mervli, v. 115) yaşanmaktadır. İbn Büreyde'den bu hadisi alanlardan ise **Kehmes b. el-Hasen**'in (Basralı, v. 149) ismi yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla Cibril hadisi tariklerinden önemli bir kısmının "Yahyâ b. Ya'mer- Abdullah b. Büreyde- Kehmes b. el-Hasen" isnâdıyla nakledildiği müşahede edilmiştir. İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi çok önemli hadisçiler Cibril hadisinin bu tarikiyle gelen rivayetlerine kitaplarında yer vermek suretiyle (hatta Müslim kitabına ilk olarak onunla başlayarak)⁸ fiilî olarak bu tarihin önemine dikkat çekmiş olmaktadır.⁹

Cibril hadisinin sadece **Abdullah b. Ömer**'den gelen ise yaklaşık 24 ayrı tarihi mevcuttur. Bu rivayetlerde yine yoğunluk Yahyâ b. Ya'mer'de olmakla birlikte, onun yanı sıra İbn Ömer'den bu hadisi üç kişi daha nakletmektedir. Bunlar, Abdullah b. Dînâr (Medîneli, v. 127), Atâ b. Ebî Rebâh (Mekkeli, v. 114/115) ve Nâfi' Mevlâ İbn Ömer'dir (Medîneli, v. 117). Yahyâ'dan gelen tariklerde ön plâna çıkmış tek bir kişiden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bunlar arasında **Abdullah b. Büreyde**'de yine benzer bir yoğunlaşma varsa da, onun ikiz kardeşi **Süleyman b. Büreyde**'den (Mervli, v. 105) gelen tarikler de bir hayli fazladır. Bu ikisinden gelen tariklerin, Yahyâ'dan nakleden diğer kişilerden gelen tariklerin yaklaşık olarak yarısını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Adı geçen ikiz kardeşlerden gelen rivayetler, Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Mervezî gibi müellif ve hadisçilerin kitapla-

⁷ Tatlı, *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, s. 296.

⁸ Müslim'in kitabına Cibril hadisiyle başlamasının sebepleri hakkında değerlendirme için bkz. Evgin, Abdulkadir, "Buḥârî ve Müslim'in İlk Hadisleri ve "İlk Olma Gerekçeleri" Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, s. 52 vd., ss. 39-68, Adana 2009.

⁹ Tatlı, *age.*, s. 297.

rında bulunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi Cibril hadisinin sadece İbn Ömer'den gelen tarikleri, İbn Ömer-Ömer tarikiyle gelenler kadar sağlam değildir.¹⁰

Ebû Hureyre'den (v. 58) nakledilen rivayetlere gelince; çoğunluğu sadece Ebû Hureyre'den olmak üzere, Ebû Hureyre ve **Ebû Zer**'den (v. 32) gelen 24 tarik mevcuttur. Şehr b. Havşeb'den nakledilen tek tarik hariç tutulursa, Ebû Hureyre-Ebû Zer rivayetlerinin büyük oranda onlardan bu hadisi alan **Ebû Zur'a b. Amr**'da (Kûfeli, v. ?) yoğunlaştığı müşahede edilir. Ebû Zur'a sika olmakla birlikte onun Ebû Zer'den rivayetlerinin mürsel olduğu belirtilmiştir. **Şehr b. Havşeb**'in (Basralı/Şamî, v. 112) Ebû Hureyre'den nakli suretinde kaydedilen tarihin dışındaki bütün rivayetler Ebû Zur'a vasıtasıyla yayılmıştır. Bu nedenle Ebû Zur'a b. Amr, Ebû Hureyre-Ebû Zer rivayetlerinin **ortak râvis**idir. Ebû Zur'a'dan nakledenler arasında ise en fazla öne çıkan kişiler Ebû Hayyân (Kûfeli, v. 145), Ebû Ferve (Kûfeli, v.?) ve Umâre b. el-Ka'kâ (Kûfeli, v. 130'dan sonra) isimli râvidlerdir. Her üçünün de sika oldukları anlaşılmaktadır. Bu üç kişiden yayılan rivayetler de İbn Ebî Şeybe, İbn Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Nesâî, İbn Huzeyme gibi önemli hadisçilerin kitaplarında yer bulmuştur.¹¹

Tarikler hakkında özet olarak verdiğimiz bu teknik bilgilerde görüldüğü üzere Cibril hadisi erken dönemlerden beri son derece yaygın bir şekilde nakledilmiştir. Buna paralel olarak onun sonraki âlimler tarafından neredeyse sıhhati konusunda en ufak bir şüphe duyulmadan kabulle karşılandığına şahit oluyoruz. Ulemânın Cibril hadisiyle ilgili kanaati öylesine müspettir ki, onlar hadisin ihtiva ettiği konularla her fırsatta istidlâl ederken çoğu defa herhangi bir şekilde isnâd tahliline bile gerek duymamışlardır. Hadis ıstılâhı ile ifade etmek gerekirse geneli itibarıyla bu hadisin **sahih** ve **meşhur** olduğunu söylememiz mümkündür. Bununla birlikte zayıf, illetli ve şâz tarikleri de yok değildir. Ancak bu tariklerin bile illetli olmayan kısımlarının **sahih** tarikleri destek için kullanılması ve zayıflıktan hasen li-gayrihî mertebesine yükselmesi imkân dâhilindedir. Kettânî gibi Cibril hadisinin **mütevâtir** olduğunu söyleyen âlimler¹² olmuşsa da, gerek isnâd ve gerekse metin olarak bütünüyle bir tevâtürden

¹⁰ Tatlı, *age.*, s. 297.

¹¹ Tatlı, *age.*, s. 297-298.

¹² Kettânî mütevâtir kabul ettiği toplam 310 hadise yer verdiği meşhur eserinde on üçüncü sırada Cibril hadisini zikretmiş; bu hadisin sahâbeden, Ebû Hureyre, Ömer, Ebû Zer, Enes, İbn Ab-

bahsetmemiz makul görünmemektedir. Ancak, anlatımdaki rivayet farkları ve kullanılan değişik lâfızlar bir kenara bırakılırsa; "Cibril'in insan suretine girerek Hz. Peygamber'e son derece saygı içerisinde *İslâm, iman, ihsân ve kıyametin zamanı* gibi konularda sorular sorması" konusu, rivayetlerin bütünüünün üzerinde durduğu bir konu olması hasebiyle kanaatimizce **mânen mütevâtir** olarak kabul edilmelidir.

Dikkat çektiğimiz bu bilimsel tahlillere hiç temas etmeden hatta buna ihtiyaç bile hissetmeksizin, bilimsellikten uzak ifadeler kullanmak suretiyle Cibril hadisine "uydurmanın ince ayarlısı" gibi bir yakıştırmayı lâyük görmenin insaf ölçülerine sığmayan önyargılı bir itham olduğu açıktır.

2. Eleştirilmesi gereken diğer bir nokta, Prof. Dr. Ömer Aydın bir kelimacı olmasına ve doğal olarak bir hadisin uydurma olup olmadığına karar verme aşamasında söz söyleme yetkisi "öncelikle" ondan beklenmemesine rağmen, Ateş tarafından iddia edilen düşüncelere mesnet teşkil edecek görüşlerin onun çalışmasından aranmaya çalışılmasıdır. Elbette ki her ilim dalı mensubu gibi o da ulaştığı ilmî sonuçları ortaya koyacaktır. Ancak verilen bilgilerden, Ateş gibi Aydın'ın da Cibril hadisinin **bütün tariklerini görmediği** açık olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Aydın, konuyu ele aldığı bölümde, "bazı hadislerde kaderin inanç esaslarından biri olarak zikredildiğini" söyledikten sonra ilk etapta örnek olarak başka bir rivayeti sunmuş, hemen peşinden de Cibril hadisinin konuyla ilgili bir tarihinin sadece bir kısmını vermekle yetinmiştir. Onun ifadesine göre, bu hadislerden açıkça anlaşıldığına göre "kader" imanın şartlarından biridir ve İslâm'da kaza ve kadere iman, İslâm inancının esaslarından biri ve tevhidin tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul edilmiştir.¹³ Çalışmasının sonucunda da Aydın, hadislerde geçen kaza ve kader kavramlarının insanın özgürlüğüne zit

bas, İbn Ömer, Ebû Âmir el-Eş'arî, Cerîr el-Becelî olmak üzere sekiz kişi tarafından nakledildiğini ifade etmiştir. Bkz. *Nazmu'l-mütenâsir*, s. 30-31, Halep-Suriye 1328.

¹³ Bkz. Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, s. 17, Beyan Yayınları, İstanbul 1998. Yazar ilerleyen sayfalarda kader konusunda delil olarak getirilen diğer hadislerle de atf yapmış fakat normal olarak ayrıntılı bir sened-metin tahliline girişmemiştir. Aydın, bu ve benzeri hadislerle dayanarak kaderin imanın şartlarından biri olduğunu söylemenin doğru olmadığı yönündeki düşüncesini dile getirmiş; bununla birlikte "Cenab-ı Hakk'ın yaratmasındaki ölçü anlamında kaderin elbette hak ve gerçek" olduğunu söylemiştir. Ne var ki yazar, bu konuyu Allah inancını ve Allah'ın sıfatlarını ilgilendiren fer'î bir konu olarak değerlendirmektedir. Bkz. *age.*, s. 17-18 vd.

olmadığının anlaşıldığını açıkça belirtmiştir.¹⁴ Görüldüğü üzere Ateş'in iddia ettiğinin aksine Ömer Aydın, "kadere iman meselesinin sonradan Cibril hadisine monte edilmiş olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuş" ve hatta böyle bir iddiada bulunmuş da değildir. Bu ifadeler Ateş'in kendi düşüncesinin bir yansıması olup, sayın Aydın çeşitli hadislerden istifade ederek ve bu arada Cibril hadisine de kısaca temas ederek görüşlerini temellendirme gayretinde olmuş, bu meşhur hadis hakkında onun sarfettiği ifadeleri kullanmamıştır.

Tekrar belirtmek isteriz ki, her problem öncelikle o konunun uzmanlarına müracaat etmek suretiyle araştırılmalı, sonra onların ortaya koydukları ilmî değerlendirmelere de saygı gösterilerek ilâve yorumlara girilmelidir. Emeğe saygının bir göstergesi sayılması gereken bu davranışın bedihî ve tartışmaya dahi gereksiz olduğunu düşünüyoruz. Sözelimi Kur'an veya Tefsir usulü alanında bir mesele tartışıldığında bunun cevabının **öncelikle** bir sosyoloji, psikoloji, üroloji, nefroloji, arkeoloji vs. uzmanında aranması ne kadar yanlışsa, hadisle ilgili problemlere yaklaşım tarzı da bu minvalde düşünülmalıdır. Elbette ki ilgili sorun adı geçen ilim dallarını da ilgilendiriyor olabilir, bu nedenle onlardan da görüş sorulabilir hatta sorulmalıdır da; ama sorunun çözümünü öncelikle bu bilim insanlarından bekleyemezsiniz. Çünkü yine aynı örnekten hareketle Kur'an veya Tefsir usulü hakkında (Hadis de böyledir) söz söyleyebilmek için Arap dili, lügat, sarf, nahiv, maânî, beyan, bedî gibi pek çok ilim dalında yeterli bilgi donanımına sahip olunması gerekir. Bunlar olmadan yapılan yorumlar herhangi bir şekilde ilmîlik içermezler. Teşbihte hata olmaz, yine mesela bir insan hastalandığı zaman doktorun verdiği ilaçları diğer doktorlara, eczacılara, laborantlara vs. danışarak mı kullanır, yoksa kendi doktoruna güvenir ve hemen tedaviye mi başlar? Hele hele hastanın bir de elinde ilaçlarla bakkala, manava, kasaba, aktara, baharatçılara vs. giderek bu ilaç ve içeriği hakkında fikirlerini sorması, onlara danışması, onlardan destek beklemesi ve onların tasdikine ihtiyaç duymasının, ne derece akıl kârı olduğunun değerlendirmesini okuyuculara bırakıyoruz. Dolayısıyla bir ayet öncelikli olarak müfessirlere, bir hadis öncelikli olarak hadisçilere, tarihî bir mesele öncelikle tarihçilere, tıbbî bir konu öncelikle hekimlere... velhasıl her konu öncelikle o konuda uzman ve bilgi sahibi olanlara sorulmalı, daha sonra diğer bilim insanlarına müracaat edilmelidir.

¹⁴ Aydın, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, s. 135.

3. Yazarın, kaderin olmadığına dair referans olarak gösterdiği ilgili ayetlerden bahsederken kullandığı: "**Gerçi Kur'ân'da Allah'ın, olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler vardır ama bu husus, iman esasları arasında sayılmamıştır.**" şeklindeki ifadelerinden, Allah'ın olacak her şeyi önceden yazdığına dair ayetler olduğunu kabul ettiği anlaşılıyor; buna rağmen bunların "**iman esasları arasında sayılmadığını**" niçin ve nasıl söyleyebildiğini anlamak mümkün değildir. Bu bakış açısına göre insanın zihnine hemen:

- "Kur'ân'da yer alan her hususa inanmak mecburiyeti yok mudur?",
- "Bu iki referans ayette yer almayan ama Kur'ân'ın diğer ayetlerinde geçen hususlar "**inanç esaslarını belirten ayet**" (!) kapsamının dışında mı kalıyor?"
- "Bu şekilde bir sınıflandırmaya gidilerek, "**inanç esaslarını belirten ayet**" ve "**inanç esaslarını belirtmeyen ayet**" biçiminde anlamsız bir kavram ortaya konulmuş oluyor mu?" ve benzeri bazı soruların gelmesi kaçınılmazdır.

Allah Teâlâ'nın, olacak her şeyi önceden yazdığını gösteren ayetler varsa -ki vardır- bunlara inanmak durumunda kalmıyor muyuz? Hadid suresinde yer alan ifade çok açıktır:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır."¹⁵

Âyetin beyanı bu kadar açıkken şimdi buna **inansanız da olur, inanmasanız da olur**, çünkü bu âyet "**inanç esaslarını belirten bir âyet değildir.**" denilebilir mi? Allah, olacak her şeyi önceden yazdığını söylüyorsa doğrudur, bu bir inanç konusudur ve bu da "**inanç esaslarını belirten**" ayrı bir ayet olarak kabul edilmek durumundadır.

Burada Mü'minûn suresinin ilk âyetlerini hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Her ne kadar yazarın "**inanç esaslarını belirten**" âyet olarak tavsif ettiği Bakara 285. ve Nisa 136. âyetlerindeki sıralamaya uyulmasa da Mü'minûn suresinde **müminlerin vasıfları** olarak şu özellikler sıralanmaktadır:

"Gerçekten müminler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar, namazlarında huşu içindedirler. Onlar boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar zekâtı verirler. Onlar iffetlerini korurlar;

¹⁵ Hadîd, 57/22.

ancak eşleri ve ellerinin sahip olduğu (cariyeleri) hariç, (bunlarla ilişkilerden dolayı) kınanmış değillerdir, kim bunun ötesine gitmek isterse işte bunlar haddi aşan kimselerdir. Yine onlar emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler. Onlar namazlarına devam ederler..."¹⁶

Görüldüğü üzere burada sıralanan hususlar da müminlerin özelliklerindedir. Hem de bu esasları âmentü'nün içerisinde saymadığımız halde! Bize göre, kavram kargaşasına yol açacak isimlendirmelerden uzak bir şekilde Kur'ân'da yer alan her hususa inanmanın mecburi olduğunu ifade etmek gerekir. Zaten **amentü** diye kavramlaşmış tabir, semboliktir ve pedagojik amaçlarla özetlenmiş inanç esaslarını ihtiva eder. Yani 6 esas, öğretimde kolaylık olsun diye amentü formülüyle özetlenmiştir. Yoksa amentünün içinde saymadığımız halde Kur'ân ayetlerinde ifadesini bulan cennet-cehennem, mizan, hesap, cinlerin varlığı, dâbbetül'l-arz gibi pek çok konu da birer inanç esasıdır. Hiçbir müminin bunların varlıklarını kabul etmeme yönünde bir tercihte bulunması söz konusu olamaz; hepsinin ve Kur'ân'ın gündeminde olan daha pek çok konunun Allah'ın bildirisi olduğuna inanma yükümlülüğü vardır.

Dikkat çektiğimiz hususlara benzer değerlendirmelerde bulunan ve kendisi de kelâmcı olan değerli ilim adamı Bekir Topaloğlu da, **iman konularının Kur'ân-ı Kerim'in tamamından oluştuğunu**, bununla birlikte ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin **eğitim ve telif açısından kolaylık** sağlaması amacıyla, muhtemelen Cibril hadisinden de etkilenecek iman esaslarını **altı** noktada topladıklarını (usûl-i sitte), genellikle Sünnî âlimlerin eserlerinde bu esasların üç ana konuda (usûl-i selâse) birleştirildiğini söylemiştir. Yine onun ifadesine göre bunlar ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyât bölümlerinden oluşmakta olup; irâde ve kader meselesi ulûhiyyetin sıfatlar bahsi, kitaplar ve melekler konusu ise nübüvvet bölümü içinde mütalaa edilmiştir.¹⁷

Topaloğlu'nun *kader* hakkında yaptığı değerlendirmeleri de -bizim de paylaştığımız düşünceler olması hasebiyle- aynen kaydetmekte fayda mülâhaza etmekteyiz. Onun bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: İlâhî ilmin insanın irade alanına giren fiillerine önceden (ezelde) taalluk edip etmediği sorusunu kader probleminin nirengi noktası olarak görmek mümkündür. Aslında bu problemin sebebi zaman faktörüdür. Zât-ı ilâhî zaman

¹⁶ Mü'minûn, 23/1-9.

¹⁷ Bkz. Topaloğlu, Bekir, *DİA*, "İslâm" md., XXIII, 5-6, İstanbul 2001.

ve mekândan münezzeHEN insana mahsus idrak ve eylemler bu iki faktörden bağımsız düşünülemez. Bu noktada kader bir sır örtüsüne bürünmektedir. Esasen metafiziğin ve gayb âleminin zirve noktasında bulunan ulûhiyyet konularının tam bir açıklıkla bilinmesi mümkün olmadığı gibi bu konudaki aşırı tereddüt ubûdiyyetin gerektirdiği teslimiyet ilkesiyle de bağdaşmaz. Sonuçta kader de insanın özgürlüğü ve sorumluluğu da bir iman konusu olarak kalmaktadır.¹⁸

4. Yazarın ifadelerine göre Kur'ân kıyametin ne zaman kopacağını kimsenin bilemeyeceğini (bilemeyeceğini olsa gerek) vurgularken, buna karşılık Cibril hadisi kıyamete bazı alâmetler belirlemiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, "Kıyametin ne zaman kopacağı" meselesi ile "kıyamet alâmetleri" konusu birbirinden çok ayrı iki konudur; dolayısıyla bu ikisini birbirinden ayırmak gerekir. Esasında Cibril hadisi de Kur'ân'la aynı şeyi söyler ve kıyametin ne zaman kopacağını kimsenin bilemeyeceğini ısrarla belirtir. Hatta çok rahatlıkla söylemek mümkündür ki, *مَا الْمَسْئُولُ عَلَيْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ* "Bu konuda kendisine soru sorulan, soru sorandan daha bilgili değildir." cümlesi, neredeyse rivayetlerin tamamında yer alan ve bu anlamda belki de **lafzen mütevâtir** olabilecek bir cümledir. Yani kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini Hz. Peygamber de açıkça beyan etmiştir. Cibril hadisinde veya diğer sahih hadislerde Rasûlullah'ın hiçbir şekilde kıyametin kopuş zamanını haber verdiğine dair bir cümle bulabilmek mümkün değildir. Fakat Cibril hadisi, gerçekleşme zamanı belli olmayan kıyametin bazı alâmetlerinden söz etmektedir ki bu durum da yadırganmamalıdır, çünkü bu anlatım üslûbu da aynen Kur'ân'da mevcuttur. Nitekim Kur'ân kıyametin **alâmetlerinin yaklaştığını** hatta geldiğini dile getirirken şu ifadeleri kullanmaktadır:

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا

"Onlar saatin (kıyametin) ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirlemiştir."¹⁹

¹⁸ Topaloğlu, *DİA*, "İslâm" md., s. 8.

¹⁹ Muhammed, 47/18. Sayın Ateş'in, yapmış olduğu ilmî çalışmalarda bu ayetin meali ile ilgili tereddüt içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Yazar, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli* (Kılıç Kitabevi, Ankara 1983) adlı eserinde ayetin anlamını: "(İnanmayanlar, kıyamet) saat(in)in, ansızın kendilerine gelip çatmasından başka neyi bekliyorlar? İşte onun alâmetleri geldi." (s. 505) şeklinde kaydetmiş ve bu ayetteki "saat" ile kastedilenin kıyamet olduğunu açıkça beyan etmişken; *Kur'ân-ı Kerim Tefsiri* (I-III, Vatan Gzt. kültür hizmeti, 2003) adlı eserinde şu ifadeleri

Bir önceki maddede ele aldığımız eleştiriyi de dikkate alarak söylersek, şimdi bu ayet inanç esaslarını belirten ayetin (!) dışında mı kalıyor ve iman esasları arasında sıralanmamış mı sayılıyor? Elbette ki bu doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Peygamber'in gaybdan (kıyamet alâmetlerinden) haber veremeyeceği şeklinde yöneltilecek muhtemel bir itiraza şu ayeti hatırlatarak cevap vermek mümkündür:

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهَرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ

"O (Allah) gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez; ancak (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır..."²⁰

Bu ayet bütün açıklığıyla konuya son noktayı koyar mahiyettedir. Öyleyse, bizim gibi bir beşer olmakla birlikte risâlet veçhesi itibariyle bizden farklı pek çok yönü olan ve **vahiy alan bir Peygamberin**, elbette ki "Allah'ın izniyle" geleceğe dair bir şeyler söyleyebilmesi

kullanmıştır: "(İnanmayanlar) ille (helâk edilecekleri) sâ'atin ansızın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar? İşte onun belirtileri geldi." (Bkz. *age.*, III, 1311.) Yazar, bu son çevirinin açıklaması sadedinde, "Sâat ile kâfirlerin uğrayacakları ceza vaktinin kastedilmiş olduğu açıktır. Sâat, Kur'an'da va'dedilen azap anı manasında çok kullanılmıştır. Burada da bu anlamdadır." diyerek önceki ayetin mealinde verdiği anlamdan vazgeçmiş görünmektedir. Onun ifadelerine göre, ayette "es-sâ'a"nın kıyamet, "eşrât"ın da kıyamet alâmetleri olduğu tefsirlerde anlatılmış ve hadislere dayanılarak kıyamet alâmetleri sayılmıştır, ancak bu konudaki hadislerin bu ayetlerle bir ilgisi yoktur. Çünkü bu ayette haber verilen eşrât, ileride vuku bulacağı söylenen kıyamet alâmetleri değil, Peygamber'in kendi zamanında vuku bulan şeylerdir ki bu da, kendisini inkâr edenlerin başlarına inecek belâ ve azaptır. Yazar ayrıca, ayette saatin alâmetlerinin gelmiş olmasından söz edildiğini, Peygamber devrinde ise kıyamet alâmetlerinin belirmediğini, hâlâ da bu tür alâmetlerin farkında olmadığımızı dile getirerek, ilgili ayette bahsi geçen eşrât'ın kıyamet alâmetleri olarak anlaşılamayacağı yönündeki iddiasını pekiştirmek istemiştir. (Bkz. *age.*, III, 1311.) Halbuki, eşrât kelimesinin hadislerin paralelinde kıyamet alâmetleri olarak anlaşılmasında hiçbir sakınca yoktur. Hatta Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde bile bu tür alâmetlerden söz etmek mümkündür. Haddizatında, son Peygamber'in, son dinin, son ilâhî kitabın/son vahyin gelmiş olması bile başlı başına birer kıyamet alâmeti yani kıyametin habercisi olarak nitelendirilebilir. Bunların yanı sıra, ilmin azalıp cehaletin çoğalması, içki içmenin yaygınlaşması, öldürme hâdiselerinin artması, zinanın herkesin görebileceği şekilde yaygınlık kazanması ve açıktan yapılı hale gelmesi (Mesela bkz. Buhârî, İlim 21, no: 80, 81; Müslim, İlim 8, 9, 10, 11, no: 2671, 2672, 157) vs. de birer kıyamet alâmeti olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla yazarın "hâlâ da bu tür alâmetlerin farkında değiliz" demesini anlamak oldukça zordur.

²⁰ Cin, 72/26-27. Süleyman Ateş de bu ayetin mealini benzer şekilde şöyle vermiştir: "O gaybı bilendir. Kendi görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçilere gösterir." (Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî, s. 572); "Gaybı bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçiye gösterir." (Kur'an-ı Kerim Tefsiri, III, 1550.)

anlaşılmayacak bir durum olmasa gerektir. Onun (s.a.) kıyamet alâmetlerini ve diğer gaybî haberleri Allah'ın bildirmesiyle söylemediğine dair bir belgeye mi sahibiz? Müsaade edelim de, sınırlarını tayin edemeyeceğimiz ölçüde ilâhî vahye muhatap olan bir Peygamber, kıyametin alâmetleri konusunda insanları uyarabilsin ve gerekli tedbirleri almaları için onları bilgilendirsin. Bunda anlaşılacak bir husus yoktur.

5. Süleyman Ateş, Ömer Aydın beyin araştırma sonuçlarını bir noter misali: "De-diğiniz doğruymuş hocam. Bu hadisin bazı rivayetlerinde kadere inanmak kaydı bulunmuyor. Bunun bir ilave olduğu anlaşılıyor." diyerek onaylayan Hollanda'daki okurunun bu muvâfakatını belli ki çok önemsiyor. Yazar bilgi vermediği için o okurun, hadis usulü ilminin ayrıntılarını ilgilendiren bu tür teknik konularda yorum yapabilecek düzeyde yetkin bir isim olup olmadığını bilemiyoruz. Nasıl emin olabiliriz ki, belki de cahil bir insandır, Kur'an'ı ve Sünneti yeterince bilmiyordur. Dolayısıyla bilimsel altyapısı hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan birisinin: "Bunun bir ilave olduğu anlaşılıyor." biçimindeki tasdik cümlelerinin herhangi bir ilmî değeri olmadığı kanısındayız. Ateş gibi önemli bir bilim adamının, inandığı değerleri kimliği ve bilimsel yetkisi bilinmeyen birine tasdik ettirme mecburiyeti ve ihtiyacı olduğunu da düşünmüyoruz.

6. Son olarak Ateş, "**ilave edilen unsurun orijinalde olmadığını**" dile getirmiştir. Merak ediyoruz, acaba yazar "**orijinal**" derken Buhârî metnini mi kastediyor? Cümlenin akışından öyle anlaşılıyor ve eğer öyleyse, Buhârî'nin aynı metninde "**kitaplara iman**" ve "**hac**" konularının da yer almadığı herhalde Ateş'in de dikkatlerinden kaçmış olamaz. Bu durumda bunların da mı yazarın tabiriyle "orijinalde olmadığına", dolayısıyla kitaplara iman ve haccın da kabul edilmemesi gerektiğine hükmetmek gerekiyor? **İşin daha da garibi**, yazar o metnin "orijinal metin" olduğunu acaba hangi kaynaklar ışığında ve nasıl tespit edebiliyor? Orijinal demek bizim anladığımız kadarıyla, "Hz. Peygamber'in ağzından çıkan" demektir. Bunu tespit etmek ise neredeyse imkânsızdır. Hatta hadis âlimlerinin bütün çabaları Hz. Peygamber'in söylediği asıl yani orijinal metni tespit edebilmek, bu mümkün olmadığı/olmadığı takdirde ona en yakın ifadeleri yakalayabilmek içindir. Şüphesiz bu çaba da çok önemli semereler vermiştir. Ne var ki, anlam değişsin veya değişmesin (ki bu ayrı bir inceleme konusudur) manayla rivayetin tabii bir sonucu olarak râvilerin bilinçli yahut bilinçsiz tasarrufları her zaman söz konusu olabilir. Yani Rasûlullah'ın kullandığı ifadeyi aynen koruyabilmek her zaman mümkün olmayabilir ve itiraf etmek gerekir ki bu çok da kolay bir şey değildir.

Dolayısıyla Buhârî'deki lafzın "orijinal" olduğu iddiası, ispatı imkânsız bir konudur. Şu da var ki, Buhârî'nin zikrettiği metinde "kader mevzuu" yoktur ama *el-Câmiu's-sahîh*'in diğer yerlerinde kadere imanla ilgili hadisler vardır hatta Buhârî Câmî'inde "Kader kitabı" ismiyle müstakil bir bölüm de oluşturmuştur.²¹ Yazar acaba Buhârî'de olduğu için bunları da "orijinal" kabul edecek midir? Yoksa "Buhârî'deki Cibril hadisi orijinal, diğer kader hadisleri orijinal değil" mi diyecektir? Ayrıca, eğer bu metin orijinal ise, Ateş'in sözün başında Cibril hadisi için söylediği "uydurmanın ince ayarlısı" tabirinden burada vazgeçtiği sonucu kendiliğinden ortaya çıkıyor. Yani ilgili hadis hem "**orijinal**" olacak, hem de "**uydurmanın ince ayarlısı**" olacak; bu ikisi bir arada nasıl düşünülebilir? Akıl ve mantık, bunlardan birinin diğerini nakzedeceğini gösteriyor. Bu iki tabirden biri doğru ise yani Cibril hadisi uydurmanın ince ayarlısı ise öbürü yanlış olmak durumundadır yani Buhârî'deki metnin orijinal olması iddiası geçersizdir. Bize göre, her ne kadar orijinal metni bulma imkânımız yok ise de, Cibril hadisi uydurma değil, "sahih-meşhur" bir hadistir. Buhârî'deki metin ise eksik nakledilmiş bir metindir.

Konuyla ilgili olarak son bir değerlendirme yaparak düşüncelerimizi ilim camiası ile paylaşmak istiyoruz. Cibril hadisinin belki de ihtiva ettiği konulardan en önemlisi *kadere iman* meselesidir. Bu konu, hadisin bütün tarikleri göz önünde bulundurulduğunda çok büyük bir kısmında yer almaktadır. *Kader* konusunu içermeyen rivayetlerin genellikle Ebû Hureyre'den gelen rivayetler olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bütün Ebû Hureyre rivayetleri için aynı şeyi söylememiz de mümkün değildir. Çünkü Ebû Hureyre'den nakledilen Umâre b. el-Ka'kâ rivayetinde *kadere iman* mevzuu yer alır. Ebû Hureyre-Ebû Zer kanalıyla gelen tariklerde de *kadere iman* konusu mevcuttur. Yine *kadere imanı* içermeyen tariklerin aynı zamanda *kitaplara iman* ve *hac* konularını da ihtiva etmemeleri, bunların *kadere iman* konusunu bünyesinde toplayan rivayetlere göre eksik nakledilmiş; dolayısıyla daha zayıf olduğunu göstermektedir. Bize göre de Cibril hadisinin aslında *kadere iman* konusu bulunmaktadır.

Mezkûr hadisin aslında bulunduğunu düşündüğümüz *kadere iman* konusunun sınırlarının çok iyi tespit edilmesinin gereğine inanıyoruz. Şunun altını çizmemiz gerekir ki, Cibril hadisinde yer alan ifade yaklaşık olarak: *وتؤمن بالفدر خيره وشره* "*Hayır ve şerriyle kadere inanman*" şeklindedir. Bu ifadede hiçbir şekilde, kulun fiillerinde sorumlu olmadığı, tamamen

²¹ Buhârî'nin 85. kitabı "Kitâbu'l-kader" adını taşımakta olup, bu bölümde müellif 15 bab başlığı altında toplam 26 rivayete yer vermiştir.

Allah'ın daha önceden yazmış ve takdir etmiş olduğu *kaderin* bir esiri olduğu, fiillerinde icbâr altında bulunduğu gibi bir anlamın çıkarılmasına imkân verecek bir lâfız kullanılmış değildir. Nitekim neredeyse hiçbir İslâm âlimi de buradaki ifadeyi cebr ifade edecek tarzda anlamamıştır. Âlimlerin yorumlarında ön plâna çıkan husus, Allah Teâlâ'nın ilm-i ezelsi ile her insanın yapacağı şeyleri vukuundan önce bildiği ve Levh-i Mahfuz'da kayıt altına aldığıdır. O'nun (c.c.) bildiği şeyleri kayıt altına alması veya yarattığı şeyleri bir plân ve ölçü dâhilinde, düzenli bir şekilde yaratması anlamındaki bir *kader* inancının kabul edilemez olduğunu söylemek makul değildir. Sınırları bu şekilde iyi bir biçimde çizilmiş *kadere iman* konusunun hem Kur'ân-ı Kerim âyetlerine, hem de sahih hadislerle uygun olduğunu düşünüyoruz. İşte bizce Cibril hadisinde söz edilen *kader* inancı da bu anlamdadır. Rivayetlerde herhangi bir şekilde aksi anlam çıkarmamıza imkân verecek bir ifade tarzı bulunmuyorken, Cibril hadisinde bahsedilen *kader* inancına karşı çıkmak, *kadere iman* ifadesinin genellikle "**Cebr**" inancıyla ilişkilendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak hadisin lafzında "Cebr" inancına kapı açacak tarzda bir ifade tarzı kullanılmamıştır. Tam tersine Cibril hadisinin bütünü düşünüldüğünde *İslâm*, *iman* ve *ihsân* terimlerinin her biri, insanın Allah'a ve topluma karşı yerine getirmesi gereken vazifelere çarpıcı bir şekilde vurgu yapmaktadır. Söz gelimi bir Müslüman veya mümin, kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibâdetleri gereği gibi yerine getirmediği ve bunları âhirette hesaba çekileceğini daima göz önünde bulundurarak yapmadıkça, hatta Allah'ın kendisini her an ve mekânda gördüğünü düşünerek (*ihsân*) ifa etmediği, Allah katında makbul bir kul olduğunu asla iddia edemez ve "**din**"in²² gereğini yapmış olmaz.

Dolayısıyla, Cibril hadisinde ifadesini bulan *kader* inancının insanı sorumsuzluk duygusuna ittiğini ve amelden uzaklaştırdığını iddia etmek mümkün ve isabetli görünmemektedir.

Cibril hadisinin bütün tariklerinde yer alan anlatımlar göz önünde bulundurulduğunda mana olarak şöyle bir metnin ortaya konulması mümkündür:

Cibril (a.s.), Peygamber'in (s.a.) insanlarla bir arada olduğu bir sırada, mecliste bulunanlar tarafından tanınmayan ancak giyimi-kuşamı itibarıyla son derece temiz ve üzerinde

²² Cibril hadisi "O gelen Cibril idi, size **dininizi** öğretmek için geldi." şeklinde bitmektedir. Mesela bkz. Müslim, İman 1.

yolculuk emaresi bulunmayan; tavırları itibariyle de gayet saygılı bir insan suretinde gelmiş, selâm vermiş ve *İslâm*, *iman*, *ihsân*, *kıyametin zamanı* ve *alâmetleri* hakkında sorular soruştur. Onun aldığı cevaplar şu şekildedir:

İslâm: "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun Peygamberi olduğuna şehâdet etmek, namazı kılmak, orucu tutmak, zekâtı vermek, haccetmektir."

İman: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe (cennet-cehennem, mîzân, hesap... vs.), kadere inanmaktır."

İhsân: "Allah'ı görüyormuş gibi kullukta bulunmaktır. Her ne kadar sen O'nu görmesen de, O seni görmektedir."

Kıyametin zamanı: "Bu konuda soru sorulan kişi, soruyu sorandan daha bilgili değildir." (Kıyametle ilgili bilgi sadece Allah'a aittir.)

Kıyametin alâmetleri: "Câriyenin efendisini doğurması, yalın ayaklı-çıplak kimselelerin insanların başına geçmesi, deve çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış etmeleridir."

Kaynakça

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara 1983.

-----, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, I-III, Vatan Gzt. kültür hizmeti, yer yok, 2003.

Aydın, Ömer, *Kur'an Işığında Kader ve Özgürlük*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrut 1410/1990.

Evgin, Abdulkadir, "Buhârî ve Müslim'in İlk Hadisleri ve "İlk Olma Gerekçeleri" Hakkında Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, ss. 39-68, Adana 2009.

Kahraman, Hüseyin, "İtikâdî Düşünce ve Mezhep Mensubiyetinin Hadislerin Değerlendirilmesine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 14, sayı: 2, ss. 133-163, Bursa 2005.

Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Kader ve Kaza*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Feyz Ca'fer el-Huseynî el-İdrisî, *Nazmu'l-mütenâsir fî'l-hadisi'l-mütevâtir*, Haleb-Suriye, 1328.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, *Ta'zîmu kadri's-salât*, I-II, Medine 1406.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrut ts.

Nazlıgül, Habil, *Hadiste Metin İnşası ve Metin İnşası Açısından Cibril Hadisi Rivayetleri*, Laçın Yayınları, Kayseri 2005.

Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları* (Doktora Tezi), Dnş. Doç. Dr. Bünyamin Erul, Ankara Üni. SBE., Ankara 2005.

-----, *Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Adana 2009.

Topaloğlu, Bekir, *DİA*, "İslâm" md. XXIII, ss. 5-10, İstanbul 2001.

On the Style of Modern Hadith Criticism -The Critique of an Unfounded Critique About the Cibril Hadith-

Citation / ©-Tatlı. B. (2010). On the Style of Modern Hadith Criticism -The Critique of an Unfounded Critique About the Cibril Hadith-, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 10 (1), 67-85 .

Abstract- *The Cibril Hadith that talks about Cibril's (Gabriel/angel of revelation) coming to the last Prophet Muhammad (peace be upon him) and his questions to him relating to Islam, faith, ihsan and time of the saat (doomsday) etc. is a famous hadith and exist in the main hadith resources extensively. This well known hadith had been a subject from past to present to various studies and been emphasized to its importance permanently. In fact Cibril hadith had not been a subject to Hadith science only but also had affected to our history of culture and directed by issues in it to schools of thought such as Islamic Teology (Kelam-Akaid) and Islamic Mysticism in some ways. Here this our study is written as an answer to some claims about the Cibril hadith's being fabricated by a writer who answered for his reader in a newspaper in Turkey. The claims of this writer are analysed answering one by one in the way of discrepancies in his sentences.*

Key words- *Cibril Hadith, faith, Islam, ihsan, time of doomsday, signs of doomsday, Suleyman Ates.*